

A study of binary opposition of place and its semantic functions in Naji Allosh's poetry

Ashraf parnoosh¹ | Ali pirani shal² | Hossain abavi sani³

1. PhD. Student of arabic Language and Literature Department, kharazmi university, Tehran, iran. Email: Ashraf.parnoosh@yahoo.com
2. Corresponding Author, Associate professor of arabic Language and Literature Department, faculty member, kharazmi university, Tehran, iran. E-mail: _pirani@khu.ac.ir
3. Associate professor of arabic Language and Literature Department, faculty member, kharazmi university, Tehran, iran. E-mail: ho.abavisani@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: February 22, 2023
Received in revised form: June 24, 2023
Accepted: June 25, 2023
Published online: June 24, 2024.

Keywords:

binary oppositions, , place ,
Semantic function, poetry ,
Naji Allous..

ABSTRACT

binary opposition of place is a type of critical analysis that examines the differences between pairs of spatial words that contribute to the beauty of the text with their semantic functions. Since the presence of place is one of the most prominent features of Palestinian poetry Therefore, sometimes poets seek help from it in order to express their intentions and talk about their pleasant and unpleasant feelings. Naji Alloush, a contemporary Palestinian poet, was able to instill a network of his desired meanings and concepts into the audience by using the contrasting spatial structure and behind all these words, there is a place for his psychological, political and social concerns, which is indicative of his emotions and opinions. This research tries to investigate the most prominent contrasting places in this contemporary poet's poetry by using the descriptive-analytical method in order to achieve a correct understanding of the semantic relationship between two contrasting spatial concepts. The findings of the research show that spatial duals played an important role in conveying the poet's inner feelings towards two different places and expressing his thoughts. The most important dualities used are: connection and its contrast with separation, Homeland and its confrontation with exile, Here and its contrast with there. These duals express the concept of identity, anti-colonialism, the poet's concern for his homeland and the Arab homeland, and the sadness of a place of alienation.

Cite this article: Parnoosh, .A shraf; Pirani shal, Ali; Abavi sani, Hossain. (2024). " A study of binary opposition of place and its semantic functions in Naji Allosh's poetry" *Journal of Lyrical Literature Researches*, 22 (42), 67-86. <http://doi.org/10.22111/jllr.2024.44938.3138>

extended abstract

1.Introduction

Place is one of the influential elements in contemporary Palestinian poetry. Palestinian poet who touched the suffering of land occupation, war, displacement, In his poetry, the places he lived in and the memories he had of them in his mind; Of beauties, joys, sorrows; It merges with his imagination and portrays it in front of the reader's eyes And in this way, his interest in the place or his hatred towards it is revealed. Naji Alloush is a contemporary Palestinian poet, fighter and thinker who has written many works about Palestine and the Arab homeland and spent his life in the path of Arab and Palestinian ideals. Therefore, the main concern of this poet and writer was the importance of place. Reflecting on the places mentioned in his poems can lead us to the existence of differences between two homogeneous and congruent places. The differences that originate from the poet's psychological and ideological reflections and include his positive and negative feelings towards two places. Therefore, the poet has sometimes benefited from the art structure of contrast in expressing the place, which recognition plays a significant role in the interpretation of the text and the understanding of the meaning and understanding of his thought Considering that in spatial studies, the critical method of double contrast can help to clarify the places of the poet's poetry and explain his point of view towards the places and draw the way he interacts with them, so the main question of the research is that the most important spatial contrasts used in What is Naji Alloush's poem and what meanings and concepts does it express?

2. Research methodology

In this research, with the descriptive and analytical method, the Divan of the poet was carefully analyzed and examined, and the evidence related to the place and the confrontations of the place, which has a psychological and political aspect, were extracted and finally analyzed and described.

3.Discusstion

"Binary opposition" refers to the pairing of the principles of existence and believes that the universe is based on the law of opposition and duality, such as night/day, earth/sky, man/woman. "Binary opposition" refers to the pairing of the principles of existence and believes that the universe is based on the law of opposition and duality, such as night/day, earth/sky, man/woman. Spatial contrasts are one of the types of contrasts in the universe. Gaston Bachelard was the first to examine the location in its dual form And he spoke about the duality of home/homelessness or familiar and unfamiliar places, and in this contrast, he called "home" the first place, which is full of humanity, love and warmth (Bashlar, 1987: 24). There are different types of spatial contrasts, such as: open and closed place, limited and unlimited place, place of connection and separation, place inside and outside, homeland and exile, eastern and western place, infinitely large and infinitely small place. The real and imaginary place (dream) that were expressed by the critics of these dualities. The duality (contrast) of place is a technique that has proven its importance in understanding the meaning of literary works that deal with place, and it is considered the main tool for revealing the relationships governing places and its elements. (Hafez, 1984: 169). Naji Alloush is a contemporary Palestinian poet whose poetry shows the importance of place. He tries to show a real picture of the facts of his life, the Arab world and the issues that happened in it by using the dual contrasts of a place in his poems and talk about his feelings towards different places that have played an effective role in the emergence of inner states and the formation of his beliefs and thoughts. Among the most important types of dual contrasts in his poetry, we can mention the contrast of connection with separation, the contrast of the Arab place with the Western-colonial place, the contrast of homeland and exile, the contrast of here and there. Contrasts such as "connection and separation", "homeland and exile", "here and there" show the poet's attention to his past and present place and express his inner sadness regarding separation from the land, home and family and displacement.

4.Conclusion

Place plays a central role in Alloush's poetry. The alienation of the place, the turmoil of the political situation in Palestine and Arab lands involved in the war are considered important factors of

the poet's attention in using the element of place in his poems. Today, one of the ways of studying place is the "contrast or duality of place" method, which explores the governing relationships between places and expresses their differences. These spatial dualities have contributed to the integration and aesthetic shaping of poems and the creation of concrete and believable images, and have become a factor in influencing words and conveying themes and concepts in the mind. the most important types of dual contrasts in his poetry, we can mention the contrast of connection with separation, the contrast of the Arab place with the Western-colonial place, the contrast of homeland and exile, the contrast of here.

1. The opposition of connection and separation points to the poet's attachment to his village Birzit and his childhood home. For him, these two places are warm, intimate, safe and full of happiness and peace. In front of the place of connection, there is a place of separation, and this place reminds of alienation, coldness and separation and the poet always points to the place of connection with sadness and longing in the place of separation.

2. In the duality of Arab and Western-colonial places, we see the poet's view of two places in terms of economics, culture, and psycho-politics. In this comparison, he explains the negative effects of western places on Arab places.

3. The duality of homeland and exile expresses two positive and negative feelings of the poet. In his opinion, homeland is summed up in a certain geographical place, namely Palestine and his birthplace. Although he lived in an Arab homeland, he felt exiled and homeless, and this shows his sense of belonging to his homeland. In this duality, sadness, anger and hatred are intertwined.

4. The duality of here and there: here represents the land of sojourn and exile and there represents his homeland and birthplace. In some of Alloush's poems, we see this duality of place, which is mixed with the love of the homeland and the sadness of exile. These dialectics express the concept of identity, anti-colonialism, the poet's concern for his homeland and the Arab homeland, and the sadness of a place of alienation. And in this way, the poet was able to make the atmosphere of his poem thinkable for the reader.

5. References

Abu-Deeb, K. (1981). *The dialectic of concealment and manifestation*, Beirut: Dar elm lel malaien..

Aghagh, Gh. (2001). *The significance of the city in contemporary poetic discourse*, Damascus: Publications of the Arab Writers Union.

Allosh, N. (2012). *Diwan Naji Alloush poetry*, Gaza: General Union of Palestinian Writers and Writers.

Bachelard, G. (1984). *Aesthetics of space*, Translated by Ghaleb Helsa, bagdad :Dar Al-Jahiz.

Bertens, H. (2005). *Basics of literary theory*, Translated by mohammad reza abol ghasemi. tehran: mahi.

Ghasem, S. lotman, Yuri et al, (1988). *Aesthetics of space*, Beirut: dar Al-ghortabeh.

Gheibi, A.A. Hosseini Tavana, N. (2019). "Common Concepts in the Poems of Exiled Iraqi Poets (Case study on Yahya Al-samawi and Adnan Al-sayegh)", *Journal of Lyrical Literature Researches*, No. 31, pp. 146-127.

Guddon, j.A. (1999). *Adictionary of literary terms*, Fourth Edition, London: penguin books.

Hafez, S. (1984). "Malik Al-Hazin" modernity and the spatial embodiment of the novel's vision, *fosoul*, no4, pp.159- 179.

Kahlosh, F. (2008). *The rhetoric of the place*, First Edition, Birut: Al-Arabi Publishing House.

- Kanani, E. (2019). "The function of the place of speech in "Shab Sohrab-Kushan" by Bijan Najdi". *Persian Language and Literature Quarterly*, vol 27, No86, pp.177-151.
- Lidiya, W. A. (2005). *Cognitive intertextuality in the poetry of Izz al-Din al-Manasirah*, First Edition, Oman: Dar Majdalawi.
- lotman, Y. (1988). *The problem of the technical place*, Translated by seza Ghasem, maghred: Dar Al- baiza.
- Najmi, H. (1994). *Poetics of imagined space and identity in the Arabic novel*, First Edition, Beirut: Arab Cultural Center.
- No`man, Kh.R. (2005). *Sorrow in the poetry of Badr Shaker Al-Sayyab*, Beirut: Dar al arabieat lel mosoat.
- Said, E. (2011). *Orientalism*, Translated by Lotf ali gangi. Tehran: amir kabir.
- Shartah, O. (2005). *Stylistic phenomena in the poetry of Badawi al-Jabal*, Damascus: Publications of the Arab Writers Union.
- Darzinejad, E. baradaran jamali, L. (2017). *The translocality of home in mohja kahf s diasporic discourse*, *Critical language and literary studies*, vol.14 , No.19, pp.169-185.
- Hatami, M.R. (2017). "Geographical reviewed throughout the diaspora", *research letter of international relations*. vol.10, No.38, pp.65-81.
- Rezaei, A. Asadi amjad, F. (2022). "Homi Bhabha and Edward Said on the Migrant's "Hybrid" Identity and the Possibility of Resistance and Human Agency", *Research in contempora world literature*, vol.27 , No.1, pp. 274-300.
- Rostampour Maleki, R. sherzadeh, F. (2012). "Locational Contrasts in Mohmud Darwish Poetry" .No.9 .pp.53 -76.
- Seyyedi, S. H. Haji rajabi, N .(2015). "Phonetic Stylistics of Arafa Prayer", *Islamic Studies Sciences and Quran, Hadith*, No. 95, pp. 29-47.
- Soleiman, Sh.A.H. (1995). "Awareness of the place and its implications in the stories of Muhammad al-Omari", *fosoul magazine*, No.4, pp. 249-263.
- Saussure, F. D. (2008). *Course in General Linguistics*, Translated by korosh safavi, Tehran: hermes.

بررسی تقابل‌های دوگانه مکان و کارکردهای معنایی آن در شعر ناجی علّوش

اشرف پرنوش^۱ | علی پیرانی شال^۲ | حسین ابویسانی^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران، دانشگاه خوارزمی ایران. رایانامه: Ashraf.parnooosh@yahoo.com
۲. نویسنده مسئول، علی پیرانی شال، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: pirani@khu.ac.ir
۳. حسین ابویسانی، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: ho.abavisani@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	تقابل دوگانه مکانی نوعی بررسی نقدی است که به کشف تناقضها و تفاوت‌های جفت واژگان مکانی می‌پردازد که با کارکردهای معنایی‌شان به زیبایی متن کمک می‌کنند. از آنجاکه حضور مکان یکی از بارزترین ویژگی‌های شعر فلسطین شمرده می‌شود لذا گاهی شاعران از این هنر سازه که تحت تأثیر تأملات روانشناسانه است، به منظور بیان مقاصد و احساساتشان مدد می‌جویند. ناجی علّوش شاعر غربت‌نشین فلسطینی با به‌کارگیری ساختار تقابل‌گونه مکانی توانست شبکه‌ای از معانی و مفاهیم مورد نظر خویش را به مخاطب القا کند و درپس همه این جفت واژگان مکانی دغدغه‌های روانی، سیاسی و اجتماعی‌اش نهفته است که گویای عواطف و عقاید اوست. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با استفاده از شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی برجسته‌ترین مکان‌های تقابلی در شعر این شاعر معاصر بپردازد تا بتواند به درک درستی از رابطه معنایی میان دو مفهوم متضاد مکانی که نقش بارزی در زیبایی و انسجام متن دارند، دست یابد. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که دوگانه‌های مکانی نقش مهمی در انتقال احساسات درونی شاعر نسبت به دو مکان متفاوت و تبادل اندیشه و تفکرش داشته است. مهم‌ترین مکانی‌های تقابلی به‌کاررفته عبارتند از: تقابل ارتباط با جدایی، تقابل مکان عربی با مکان غربی-استعماری، تقابل وطن با تبعید و حس غربت، تقابل اینجا با آنجا. و این تقابل‌های دوگانه به ذهن خواننده مفهوم هویت، استعمارستیزی، دغدغه‌مند بودن شاعر نسبت به وطن خویش و وطن عربی، تبیین احساس درونی‌اش از اغتراب مکانی راتداعی می‌کند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۳	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۰۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۴	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱	
کلیدواژه‌ها:	
تقابل‌های دوگانه، مکان، کارکرد معنایی، شعر، ناجی علّوش.	

پرنوش، اشرف؛ پیرانی شال، علی، ابویسانی، حسین. "بررسی تقابل‌های دوگانه مکان و کارکردهای معنایی آن در شعر ناجی علّوش". پژوهشنامه ادب

<http://doi.org/10.22111/jllr.2024.44938.3138>

غنایی، دوره ۲۲، شماره ۴۲، ۸۶-۶۷

۱. مقدمه

مکان یکی از عناصر تأثیرگذار در شعر معاصر فلسطین شمرده می‌شود. شاعر فلسطینی که رنج اشغال سرزمین، جنگ نابرابر، آوارگی، تبعید و بی‌وطنی را لمس کرده، در شعرش اماکنی را که در آن زیسته و خاطراتی که از آن‌ها در ذهن خویش داشته؛ از زیبایی‌ها، شادی‌ها، غم‌ها و اندوه‌ها؛ با خیال خویش در می‌آمیزد و در برابر دیدگان خواننده به تصویر می‌کشد. این توصیف مکان‌ها به همراه ذکر جزئیات مؤثر علاوه بر اینکه موجب نمایاندن مکان‌های مختلف به خواننده و برانگیختن حس کنجکاوی او می‌شود از آنس و الفت شاعر با مکان یا احساس غریبگی و انزجارش نسبت بدان نیز پرده بر می‌دارد. ناجی علوش شاعر، مبارز و اندیشمند معاصر فلسطینی است که آثار بسیاری درباره سرزمین فلسطین و وطن عربی نگاشته و عمر خود را در راه آرمان‌های عربی و فلسطینی صرف نموده است. بنابراین دغدغه اصلی ذهن این شاعر و نویسنده، اهمیت مکان بوده است. فراخوانی عنصر مکان در اشعار علوش بیانگر رنج غربت مکانی و تبعید، آشفتگی اوضاع سیاسی فلسطین و دیگر سرزمین‌های عربی درگیر جنگ بوده است. تأمل در مکان‌های ذکر شده در اشعارش می‌تواند ما را به وجود تفاوت‌ها و تناقض‌های میان دو مکان همگون و متجانس رهنمون کند. تفاوت‌هایی که از تأملات روانی و ایدئولوژیکی شاعر نشأت می‌گیرند و دربردارنده دو احساس مثبت و منفی (شادی / اندوه، عشق / نفرت) او نسبت به دو مکان هستند. لذا شاعر گاه در بیان مکان از هنر سازه تقابل سود جسته است که شناخت آن نقش بسزایی در تفسیر متن و فهم معنا و درک نظام اندیشگانی وی ایفا می‌کند.

۱-۱- بیان مسأله و سؤالات تحقیق

از آن‌جا که مکان در شعر ناجی علوش به عنوان یک عنصر مهم قلمداد می‌شود و نقش مؤثری در بیان احساسات درونی و انتقال افکارش بر عهده دارد و با توجه به اینکه در بررسی‌های مکانی، روش نقدی تقابل دوگانه می‌تواند به شفاف‌سازی مکان‌های موجود در شعر شاعر و تبیین دیدگاه او در برابر مکان‌ها و ترسیم چگونگی نحوه تعاملش با آن‌ها، کمک کند لذا سؤال اصلی پژوهش این است که مهم‌ترین تقابل‌های مکانی به‌کاررفته در شعر ناجی علوش کدامند و دربردارنده چه معانی و مفاهیمی هستند؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

یکی از زیباترین شگردها برای انتقال مفاهیم به خواننده استفاده از تقابل‌های دوگانه است که کاربرد آن در نزد شاعران فلسطین که حضور عنصر مکان یکی از بارزترین ویژگی‌های شعرشان است، مشاهده می‌شود. آن‌ها به وسیله تقابل‌های دوگانه مکانی می‌کوشند به بیان عقاید، احساسات و عواطف خویش نسبت به مکان‌ها پردازند. لذا هدف این تحقیق استخراج و بیان دوگانه‌های مکانی و ترسیم چگونگی کارکردشان در دیوان شاعر فلسطینی، ناجی علوش است تا بدین وسیله جایگاه عنصر مکان در شعرش نشان داده شود. بیان برجسته‌ترین انواع تقابل‌ها و کشف احساسات و افکار نهفته حاصل از ذکر آن، ضرورت این تحقیق را نمایان می‌کند.

۱-۳- روش تحقیق

در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی تحلیلی در ابتدا دیوان شاعر به دقت مورد واکاوی و بررسی قرار گرفت و شواهد مرتبط با مکان و تقابل‌های مکانی که وجه روانی و سیاسی دارند، استخراج شد و در نهایت مورد تحلیل و توصیف قرار گرفت.

۴-۱- پیشینه تحقیق

درباره دوگانگی مکان و تطبیق آن بر شعر شاعران پژوهش‌های گوناگونی صورت گرفته است که برخی از آنها عبارتند از: مقاله «التقاط المکانی فی قصائد محمود درویش الحدیثه» از رقیه رستم‌پور ملکی و فاطمه شیرزاده که در نشریه «دراسات فی اللغة العربیه و آدابها»، شماره ۹، سال ۱۳۹۱ به چاپ رسیده است. نویسندگان به بررسی دوگانگی وطن / تبعید، اینجا / آنجا، مکان اتصال / مکان انقطاع، مکان عربی / غربی پرداخته‌اند. در مقاله «الثنائیات المکانیه عند الشعراء جماعه الرابطة القلمیه من جغرافیا المکان إلی شعریه المکان» نوشته بن عمر سهیل و سیدی بالعباس که در مجله «مقالید»، شماره ۷، سال ۲۰۱۴ چاپ شده است به بیان دوگانگی مکانی میان روستا و شهر، وطن و تبعید، مکان رؤیایی (خیالی) و واقعی در نزد شاعران انجمن قلم پرداخته شده است و در خلال آن از دوگانگی‌های دیگری که در بردارنده ارزش‌های اخلاقی است، همچون خیر و شر، مرگ و زندگی، سخن گفته شده است. فتحی هویدی در مقاله خود با عنوان «ثنائیه الوطن والمنفی فی شعر بدر شاکر السیاب» که در مجله «العلوم الإنسانیة والطبیعیة»، شماره ۶، سال ۲۰۲۲، به چاپ رسید، شعر سیاب را از منظر دوگانگی وطن و تبعید در دو قصیده «جیکور» و «غربة الروح» مورد تحلیل قرار داده است. شهریار همتی و حامد پور حشمتی در مقاله «ثنائیه الأمکنه المغلقه فی شعر محمد عفیفی مطر، دراسة سردیه فی البیت والسجن نموذجاً» به بررسی خانه و زندان و کارکردهای دوسویه هریک از این دو عنصر مکانی پرداخته‌اند و کارکرد خانه را با تعبیر دوسویه چون تقابل رؤیا و تراژدی و تقابل باز و بسته بودن فضای آن و کارکرد زندان را از طریق دوگانگی ذاتیت و اجتماع مورد و اكاوی قرار دادند. این مقاله در مجله «دراسات فی اللغة العربیه و آدابها»، شماره ۲۸، سال ۲۰۱۹ به چاپ رسیده است. در مورد ناجی علوش پایان نامه «التشکیل الجمالی فی شعر ناجی علوش» نوشته عزالدین عید مسلم الربطی در دانشگاه غزه، سال ۲۰۱۸م انجام شده است و نویسنده در بخشی از این پژوهش به نمادهای مکانی موجود در شعر علوش اشاره کرده است. همچنین پایان‌نامه «صورة البیت فی الشعر الفلستانی المعاصر من عام ۲۰۰۰-۱۹۴۸» توسط هدی موسی ریان در دانشگاه الخلیل، سال ۲۰۱۴ نگاشته شده است که پژوهشگر به بیان اشعار مرتبط با خانه در شعر علوش به عنوان یک شاعر فلسطینی معاصر پرداخته است. از آن جهت که تاکنون پژوهشی به تکنیک تقابل دوگانه مکانی در شعر علوش نپرداخته است؛ لذا بررسی و تحلیل مکان به واسطه این شگرد ادبی در شعر این شاعر، مورد پژوهش قرار گرفت.

۲- مفهوم تقابل های دوگانه مکانی

«تقابل دوگانه» از اصطلاح انگلیسی «binary oppositios» اخذ شده است. «binary» در زبان انگلیسی نشانه ضد بودن دو چیز است (Guddon, 1999: 82). این اصطلاح به جفت بودن اصول هستی اشاره می‌کند یعنی بر این باور است که جهان هستی بر قانون تقابل و دوگانگی استوار است مانند شب / روز، زمین / آسمان، مرد / زن. تقابل از دوران اولیه زندگی بشر در جای جای ذهن و اندیشه‌اش حضور یافته است به گونه‌ای که بشر با بررسی و دقت در ساختار آفرینش توانست به انواع تقابل‌ها دست یابد، تا آنجا که گفته می‌شود: «یکی از عملکردهای بنیادین ذهن آدمی، خلق تقابل‌هاست» (برتس، ۱۳۸۴: ۷۷). در اعماق وجود انسان نیز دوگانگی‌های متضادی مانند: زندگی، مرگ، سیاهی، سفیدی، عقل، احساس نهفته است که یکی از آنها دارای بار ارزشی مثبت و دیگری دارای بار ارزشی منفی است. بنابراین می‌توان گفت پدیده‌های زندگی همگی نتیجه کشش میان طرف‌های این دوگانگی است (أبودیب، ۱۹۸۱: ۵۴) که سبب معنا بخشیدن به اصول جهانی می‌گردد. تقابل دوگانه در ادبیات، هنر، فلسفه و دیگر علوم دیده می‌شود. آن یکی از اساسی‌ترین مفاهیم نقد ساختارگرا به شمار می‌رود و ریشه در نظریات زبان‌شناسی سوسور دارد. به باور سوسور، تقابل‌های دوگانه «ابزاری هستند که به یاری آنها، واحدهای زبان ارزش و معنا می‌یابند و هر واحد در تقابل با واحدی که حضور ندارد تعریف می‌شود» (سوسور، ۱۳۷۸: ۲۹).

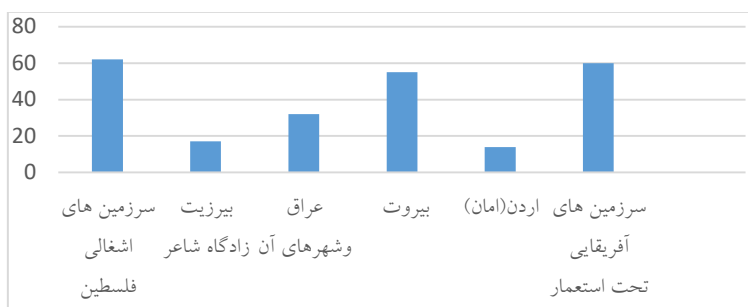
تقابل‌های مکانی یکی از انواع تقابل‌های موجود در عالم هستی است. گاستون باشلار اولین کسی است که به بررسی مکان در شکل دوگانه‌اش پرداخت و از دوگانگی خانه/بی‌خانگی و مکان مأنوس و نامأنوس سخن گفت و در این تقابل، «خانه» را مکان اول نامید که سرشار از انس، الفت و گرمی است (باشلار، ۱۹۸۷: ۲۴). بدین ترتیب به کشف دلالت‌های پنهان در وجود انسان پرداخت و از انتقال احساسات و عواطفش نسبت به مکان‌هایی که برای او معنادارند و در ابعاد روحی و روانی‌اش تأثیرگذار هستند، پرده برداشت. یوری لوتمان نیز به مسأله تقابل توجه فراوانی نمود و تقابل‌هایی را عنوان نمود که بر مکان دلالت می‌کند مانند بالا / پایین، چپ / راست، نزدیک / دور، جدا / مرتبط. وی براین باور بود که این تقابل نشأت گرفته از ارتباط با ارزش‌های اجتماعی، دینی، اخلاقی و عقیدتی است؛ زیرا این ارزش‌ها در خود صفت‌های مکانی دارند که گاه به صورت تضادهای دوگانه‌ای مثل آسمان - زمین، گاه در قالب هرم سلسله مراتب سیاسی و اجتماعی مثل فرادست (بالای هرم) و فرودست (پایین هرم) و در برخی مواقع به صورت تفاوت‌های اخلاقی مثل چپ - راست بروز می‌یابد؛ به عبارت دیگر تقابل‌های مکانی وسیله مناسبی برای بیان این دوگانگی‌های حاصل از ارزش‌های جامعه است که به صورت تقابل مکانی بالا/پایین، چپ/راست و ... مشاهده می‌شود (لوتمان، ۱۹۸۸: ۳۶). تقابل مکان در اثر روایی انواع مختلفی دارد از جمله: مکان باز/ بسته، درون / بیرون، بالا / پایین، اینجا / آنجا، وطن / تبعید، شرق، غرب، مکان واقعی / مکان خیالی، مکان محدود / نامحدود و... اما آنچه که ماهیت و هویت این مکان‌ها را تعریف می‌کند چگونگی تعامل افراد با مکان‌هاست. دوگانگی (تقابل) مکان، تکنیکی است که اهمیتش را در شناخت دلالتی بسیاری از آثار ادبی که به مکان می‌پردازد، ثابت کرده است و ابزار اصلی آشکارسازی روابط حاکم بر مکان‌ها و عناصر آن برشمرده می‌شود (حافظ، ۱۹۸۴: ۱۶۹).

۳- زندگانی ناجی علّوش و جایگاه مکان در شعر او

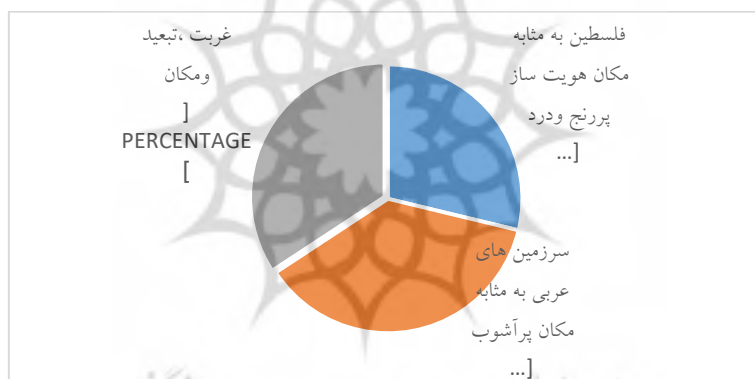
ناجی علّوش، شاعر، نویسنده و مبارز سیاسی فلسطینی است که در سال ۱۹۳۵ در روستای «بیرزیت» در فلسطین چشم به جهان گشود. وی سرودن شعر را از شانزده سالگی آغاز کرد (علّوش، ۲۰۱۲، ۱۶). در ابتدا از شاعران قدیم تقلید می‌کرد و به سبک کلاسیک شعر می‌سرود اما بعد از خروج از وطن و سفر به کویت و ارتباط با ادیبان عراقی و مصری ساکن در آنجا به شعر آزاد روی آورد (همان: ۲۴). در سال ۱۹۵۵ به سبب اشغال فلسطین و تبعید مردمان توسط اسرائیل مجبور به ترک وطن شد. وی سال‌های دوری از وطن را بیشتر در بیروت، بغداد، دمشق و اردن گذراند و عمده فعالیت‌هایش منحصر به دو عرصه ادبی و سیاسی بود (همان: ۲۲). علّوش در برهه‌ای از تاریخ می‌زیست که بر جهان عرب استبداد، آشوب، جنگ، تبعید اجباری از وطن حاکم بود و همواره شعار عدم مصالحه با استعمار و نادیده نگرفتن حقوق مردم فلسطین را سر می‌داد. از این رو ناجی علّوش شاعر متفاوت از ناجی علّوش سیاستمدار نیست، لذا میان آنچه که بدان ایمان دارد و آنچه که آن را انجام می‌دهد دوگانگی و تناقضی وجود ندارد و موضوعی که در زندگی سیاسی و حزبی خود اتخاذ می‌کند بیانگر یک سیاستمدار حرفه‌ای نیست بلکه نمایانگر یک شاعری واقعی است که به سیاست می‌پردازد (همان: ۹). از او تألیفات فراوانی در زمینه سیاست، ادب، ترجمه برجای مانده است که می‌توان به «الثوری العربی المعاصر»، «المسیره إلی فلسطین»، «حول الحرب الأهلیة فی لبنان»، «حوار حول الأمة، القومیة، والوحدة»، «الحركة الوطنية الفلسطينية - أمام اليهود والصهیون» و... اشاره کرد. همچنین او به جمع‌آوری و نگارش مقدمه در آثار تعدادی از شاعران و نویسندگان از جمله بدر شاکر السیاب همّت گماشت. علّوش دارای چندین مجموعه شعری است که در یک جلد تحت عنوان «الأفعال الشعریة ناجی علّوش» چاپ شد (علّوش، ۲۰۱۲: ۳۱-۳۰). این شاعر مبارز در سال ۲۰۱۲ در اردن وفات یافت.

از آن‌جاکه علوش شاعری متعهد و وطن‌پرست بود توجه به عنصر مکان در اشعارش دیده می‌شود و کمتر قصیده‌ای را می‌توان یافت که به ترسیم فضای اماکن فلسطینی و عربی نپردازد. در اشعارش حضور روستایش بیرزیت، وطنش فلسطین و شهرهای اشغال شده آن همچون غزه، قدس، عکا، حیفا و پرداختن به حوادث کشورهای عربی در دهه‌های پنجاه تا هفتاد میلادی همچون جنگ بیروت، اردن، انقلاب در عراق، الجزایر، کوبا و ویتنام به چشم می‌خورد. نمودار زیر بسامد تکرار این مکان‌های عربی و فلسطینی به تفکیک بیان می‌کند:

همچنین در این نمودار فراوانی مهم‌ترین معانی برداشت‌شده از حضور عنصر مکان در شعر ناجی علوش نشان داده می‌شود:

۴- تقابل‌های دوگانه مکانی در شعر ناجی علوش

ناجی علوش با استفاده از تقابل‌های دوگانه مکانی در اشعارش می‌کوشد تا تصویری واقعی از حقایق زندگی خویش، جهان عرب و مسائل رخ‌داده در آن به نمایش بگذارد و از احساسش نسبت به مکان‌های متفاوت که نقش مؤثری در پدیدارشدن نوع حالات درونی و شکل‌گیری باور و اندیشه‌اش داشته، سخن بگوید. در ادامه، انواع دوگانه‌های مکانی موجود در شعر علوش و کارکردهای معنایی آن مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۴-۱- تقابل ارتباط (اتصال) با جدایی و انفصال (انقطاع)

ارتباط (اتصال) به شکل مکان مألوف و مأنوس مانند خانه، روستا، وطن که بیان‌گر انس، الفت، صمیمیت، گرمی و امنیت هستند، ظاهر می‌شود و جدایی و انفصال به شکل مکان نامأنوس یعنی غربت، تبعید، سردی مکان و بی‌معنی بودن آن نمایان می‌گردد (قاسم، لوتمان و همکاران، ۱۹۸۸: ۸۱). شایان ذکر است، مکانی که توجه خواننده را جلب می‌کند یعنی ارتباط، مکانی واقعی نیست بلکه روند تخیلی که در این دوگانگی تجلی می‌یابد سبب می‌شود که این مکان، جنبه روانی‌تر بیابد. ارتباط، مکانی است که شاعر در خیال خویش آن را تصور می‌کند.

کند و یا تجربه‌اش را زندگی می‌کند و با خواننده در میان می‌گذارد (کحلوش، ۲۰۰۸: ۲۴۵). به طور کلی در این دوگانگی، تجربه شاعر و احساساتش در برابر مکان‌ها بسیار حائز اهمیت است (رستم پور ملکی، شیرزاده، ۱۳۹۱: ۶۸). دو عنصر «بیرزیت» و «خانه»، در شعر ناجی مکان‌هایی سرشار از امنیت و آرامش تلقی می‌شود، زیرا آغاز حیات شاعر با این دو مکان مأنوس پیوند خورده است و منشأ نگرش‌ها، احساسات و عواطف او و بازگوکننده ارکان هویت روانی‌اش شده است. بدین ترتیب مثلث شاعر، بیرزیت و خانه به گونه‌ای در هم تنیدند و جزء لاینفک هم گشتند که گذر ایام، التیام‌بخش زخم حاصل از جدایی او با روستایش بیرزیت و خانه‌ای که پناهگاه امن او به شمار می‌رفت، نگشت لذا هنگامی که از خانه و روستایش دور افتاد، تقابل و رویارویی خانه گذشته و آنچه که اکنون در آن حضور دارد یعنی غربت، پدید می‌آید و دوگانگی رؤیا و تراژدی احساس می‌شود، زیرا «تجارب مکرر در یک مکان خاص باعث ایجاد حس تداوم و احساس تعلق نسبت به آن مکان خاص می‌شود که فراتر از افراد و شرایط خاص آنهاست.» و لزومی ندارد که مکان‌هایی که به فرد هویت می‌بخشند و او نسبت به آن از حس عمیق هویت برخوردار است، مکان‌هایی باشد که اکنون در آن حرکت می‌کند و فعال است، بلکه می‌تواند مکان‌هایی باشد که متعلق به گذشته یا متعلق به زمان حال است و اکنون از آن دور است و در حسرت آن به سر می‌برد و دوست دارد که در آنجا زندگی کند، مانند: در غربت زیستن خودخواسته یا اجباری (سلیمان، ۱۹۹۵: ۲۵۸). از این رو، خاطرات بیرزیت با باغ‌ها و درختان زیتونش و تصویر خانه‌ای که تا بیست سالگی در آنجا سکونت داشت هیچ‌گاه از خیالش زدوده نمی‌شود:

آه یا «بِرزیت» الّتی حَمَلْتَنی الصَّلِیبَ / وَرَمَتَنی عَلَی طُرُقَاتِ الْأَسَى وَاللَّهْبِیِّ / آه یا بِرِزِیْتِ الْتِی لَا تَغِیْبُ عَن خِیَالِی... / فَکَیْفَ وَقَدْ قَامَ مَا بَیْنَنا السُّورُ / وَانْسَدَّ بَابُ الْمَحَبَّةِ / وَغَدَوْنَا بَعِیدِینَ عَنکَ... بَعِیدِینَ / لَا نَسَمَهُ مِنْ رُبَاکِ نَهْبٍ / وَلَا طَارِقٌ یَطْرُقُ الْبَابَ دُونِی / وَمِلْءُ یدِیهِ حِکَایَاتُ شَوْقٍ وَحُبٍّ وَغُرْبَةٍ / أَمِنْ بَیْتِی الَّذِی ضَمَنَی نَحْوَ عَشْرِینَ عَامًا / أَمِنْ بُسْتَانِنَا / أَمِنْ زَیْتُونِنَا وَالذَّوَالِی / أَمِنْ أَهْلِی / أُمِّی / إِخْوَتِی / أَمِنْ عَمِّی وَخَالِی (علوش، ۲۰۱۲: ۲۶۲).

(آه‌ای بیرزیتی که مرا به حمل صلیب واداشت و مرا در مسیرهای رنج و آتش افکند. آه‌ای بیرزیتی که از خیال من دور نمی‌شود. پس چگونه مابین ما دیواری ساخته شد و در محبت و دوستی بسته شد. و از تو دور شدیم. دور شدیم. نسیمی از تپه‌هایت نمی‌وزد و کسی جز من در را نمی‌کوبد. درحالیکه دستانش پر است از قصه‌های اشتیاق، عشق و غربت. کجاست خانه من که بیست سال مرا درخود جای داد؟ باغمان کجاست؟ درختان زیتونمان و انگورمان کجاست؟ خانواده‌ام، پدرم و برادرانم کجايند؟ عمو و دایمی ام کجايند؟).

باشلار براین باور است که «آدمی بدون خانه به موجودی تکه تکه بدل می‌شود» (باشلار، ۱۹۸۴: ۴۵). در این شعر تفکر درباره دو «خانه» یعنی بیرزیت و خانه کودکی‌اش و همچنین واکنش‌های اندوهناک در مقابل جدایی از متعلقات آن خانه یعنی «بستاننا»، «زیتوننا»، «الدوالی»، «اهلی»، «ابی»، «إخوتی» به وضوح دیده می‌شود. وی تجربه خانه را با تمامی واقعیت‌ها و حقیقت‌ها و جزئیات آن در خلال افکار و رؤیاهایش زندگی می‌کند و برایش یک وجود ویژه برشمرده می‌شود که با تمام پیچیدگی‌هایش دارای ارزش‌های انس و الفت و صمیمیت است. در واقع، ارتباط قبل از هر چیز ناشی از رشته پیونددهنده میان فرد و مکان است که عبارت از سادگی و صمیمیت مردم و نیز طبیعتی که یادآور وطن زیبای شخص است (کحلوش، ۲۰۰۸: ۱۷۸). این شاعر غریب علاوه بر اینکه در جملاتی چون «وَقَدْ قَامَ مَا بَیْنَنا السُّورُ» و «غَدَوْنَا بَعِیدِینَ عَنکَ» و «وَمِلْءُ یدِیهِ حِکَایَاتُ شَوْقٍ وَحُبٍّ وَغُرْبَةٍ» بر دوری از روستا تأکید می‌کند، با به‌کارگیری اسلوب استفهام نیز حزن‌های درونی خویش را نسبت به اغتراب مکانی و جدایی‌اش از خانه و اماکن مربوط به آن بیان می‌کند و بدین ترتیب تحسّرش را نسبت به گذشته نشان می‌دهد. در واقع، او با گذشته‌نگری، از زمان و مکان واقعی می‌گریزد و به مکان و زمانی در گذشته غبطه می‌خورد که

خاطرات شیرین و خوشی از آن دارد و برایش توأم با رضایت و خوشنودی است؛ گذشته‌ای که دیگر وجود ندارد و بازسازی آن به گونه‌ای غیر ممکن است. بدین سبب پیاپی اظهار دلتنگی او را نسبت به زادگاه و خانه‌اش که مأمّن امن او به شمار می‌رفت، می‌بینیم. تقابل میان حال و گذشته و تأکید بر ذکر خاطرات گذشته که نقطه عطف آن را می‌توان خانه کودکی و اجزاء مرتبط با آن دانست، به سبب فرار از واقعیت دردناک کنونی، بی‌خانمانی و آوارگی است که در مفهوم اشعار مرتبط با «خانه» نهفته است. «میان انسان و مکان، رابطه‌ای یک سویه نیست که از طرف مکان به انسان یا برعکس تحمیل شده باشد، بلکه رابطه دوسویه‌ای بین انسان و مکان برقرار است، یعنی همان طور که مکان به انسان هویت و معنا می‌بخشد، انسان نیز به مکان معنا و هویت می‌بخشد» (کنعانی، ۱۳۹۸: ۱۵۴). این موضوع در رابطه شاعر با مکان ارتباطی یعنی بیرزیت صادق است. او آن هنگام که فریاد جدایی از خانه را با اسم استفهام «آین» سر می‌دهد، بیرزیت ندای تحسّرش را می‌شنود و خواهان حضورش برای رهایی او از چنگال دشمن می‌شود. او در نهایت وعده بازگشت به بیرزیت و خانه پدری که سرشار از عشق و خاطرات خوش است را می‌دهد:

أین داری / وبیرزیت تُنادی / زهره العُمر من قُیود الإِسار / وأنا أركبُ الرّیاح إلیها / وأغنی / فَتَلَهَبُ الرّیحُ وَجَدی (علوش، ۲۰۱۲: ۳۳۴).

(خانه من کجاست؟ و بیرزیت گل زندگی از میان زنجیرهای اسارت صدا می‌زند و من سوار بر بادها به سوی او حرکت می‌کنم در حالی که من آواز می‌خوانم و باد شور و شوقم را شعله‌ور می‌کند).
و در ادامه چنین می‌گوید:

وأنا عائذُ إلیکِ / إلی الدّارِ بحبّی وذكریاتی وسُهدی / فارقبی عودتی عَلی بابِ داری (همان : ۳۳۴).

(من به سوی تو باز می‌گردم (بیرزیت). به سوی خانه، به عشقم و خاطراتم و بی‌خوابی‌ام. در کنار در خانه‌ام منتظر بازگشتم باش).
شعر فوق دربردارنده دو مکان ارتباطی یعنی «دار» و «بیرزیت» است. بیرزیت که تجربه شاعر از حضور در آن با گرمی خانه و خاطرات خوش و شور و عشق همراه است. اگرچه دو جمله «بیرزیت تُنادی زهره العُمر من قُیود الإِسار» و «فارقبی عودتی عَلی بابِ داری» از تعلق خاطر و پیوند مثبت و عاطفی میان شاعر و مکان خبر می‌دهد و این علاقه را دو جانبه بیان می‌کند. علوش با ظرف مکانی «آین» و جمله «أنا عائذُ إلیکِ» به مخاطب نشان می‌دهد که اکنون در جدایی از مکان‌های مألوف به سر می‌برد. شایان ذکر است، شروع این مقطع شعری با سخن راندن از «خانه» و اسم استفهام بوده است که نمایانگر انفعالات درونی شاعر و تأثیرگذاری بر مخاطب است. عصام شرتح بر این باور است که «هرگاه سؤال در مقدمه متن ظاهر شود ساختار عبارت را برای حرکت خیال‌پردازی و ارتباط فوری با مخاطب سوق می‌دهد و به رهایی جملات از بند صراحت و اثبات و تقریر کمک می‌کند همچنان که موضع شعری را آکنده از دلالت‌ها و ایحاءات می‌کند» (شرتح، ۲۰۰۵: ۱۲۳-۱۲۲).
یعنی شاعر در ابتدای سخن به واسطه این «اسم استفهام به جدایی و درد دوری خویش از مکانی که برایش تداعی‌کننده امنیت، گرمی و صمیمیت است، اشاره می‌کند. احساس تعلق شاعر به مکان گذشته و پیوند با آن (مکان ارتباطی)، از هویت مکانی که تحت تأثیر حس مکان است، نشأت می‌گیرد که آن، عامل تمایز مکان از سایر مکان‌ها می‌گردد. این امر سبب می‌شود که شاعر همواره از زمان و مکان حال که برای او دلالت بر رنج و جدایی دارد، بگریزد و تحت تأثیر فضای روانی گذشته قرار بگیرد چراکه در ذهن خویش احساس خوشایند از بودن در آن مکان خاص که بیانگر هویت اوست، دارد.

۲-۴- تقابل مکان عربی با مکان غربی - استعماری

در این تقابل که از آن به عنوان شرق و غرب نیز یاد می‌شود، شاعر از مکان به منظور بیان تعارضات فرهنگی و سیاسی اقتصادی که میان این دو قطب وجود دارد، استفاده می‌کند. این تضادها در موقعیت مکان‌ها و شیوه زندگی ساکنانشان بسیار تأثیرگذار است و سبب پدیدار شدن جوامعی با سطوح متفاوتی از توسعه و قدرت می‌گردد. بر این اساس، تمام کشورهای

جهان سوم ذیل مفهوم شرق قرار می‌گیرند، هرچند به لحاظ موقعیت مکانی در غرب عالم واقع شده باشند و رابطه میان آنها، رابطه‌ای بر مبنای قدرت است (سعید، ۱۳۹۰: ۲۵۰). ناجی علوش هیچ‌گاه در خارج از سرزمین‌های عربی زندگی نکرد. بنابراین، حضور مکان‌های غربی و تجربه شعوری او نسبت به این مکان‌ها برآمده از ظلمی است که به مکان‌های عربی روا داشته‌اند و همواره تفاوت قدرت این دو مکان در اشعارش نمود یافته است. از دیدگاه او سیاست عامل محوری ایجاد تضاد میان این دو مکان است که منجر به بروز تفاوت‌های اقتصادی و فرهنگی همچون فقر، فساد اخلاقی و وجود انسان‌های خودباخته و وطن‌فروش و بی‌هویت گشت. در دوران حیات علوش، مهم‌ترین مسائل سیاسی جهان عرب معطوف به فلسطین و جنگ‌های داخلی کشورهای عربی و مبارزه علیه استعمارگران بود و ذکر این اماکن در شعر بیشتر شاعران عرب از جمله علوش دیده می‌شد؛ چرا که خود را متعلق به وطن عربی می‌دانستند و عاملان اصلی حوادث مکان‌های عربی را که دارای ماهیتی درنده‌خو و پلید بودند، گاه به صورت مستقیم و گاه غیرمستقیم و با ذکر نماد مورد اشاره قرار می‌دادند. سخن از مکان‌های غربی در شعر علوش به سبب شرایط سیاسی حاکم بر مکان‌های عربی است که به واسطه دخالتشان ظلم، ستم، فقر در سرزمین‌های عربی شایع شد و پیشرفت و آبادانی در مکان‌های غربی حاصل شد. مکان‌هایی که نمایانگر نظام استعمارگری و سرمایه‌داری و به دور از روح اسلامی هستند و بدین ترتیب، تفاوت‌های طبقاتی میان دو مکان پدید آمد. شاعر در قصیده «بغداد ثوری» به زیبایی هرچه تمام‌تر در ابتدا با توصیف سیاسی اوضاع عراق به توصیف وضع اجتماعی و فرهنگی آن در دهه پنجاه می‌پردازد که پسرفت این مکان عربی نتیجه مداخلات و فرصت‌طلبی غربی‌ها با هدف به قدرت رساندن و پیشرفت خودشان به واسطه این مکان‌ها بوده است. او تضاد موجود در وضعیت این دو موقعیت مکانی را به تصویر می‌کشد و از نفوذ دولت انگلستان در عراق و برقراری یک حکومت سلطنتی دست‌نشانده، ظلم و استبداد داخلی، غارت و چپاول ذخایر و منابع نفتی و اموال ملت توسط بیگانگان همچون فرانسه و انگلستان سخن می‌گوید. در واقع، در آن سال‌ها در مسائل داخلی عراق، اموری همچون منع آزادی بیان، تبعید آزادمردان توسط دولت، تسلط نظام ارباب رعیتی، سیطره بیگانگان و احتکار ثروت دولت و فساد اخلاقی حکمرانان وجود داشت (نعمان، ۱۴۲۶: ۴۷) که سبب ناامنی، فقر و عقب‌ماندگی کشور گردیده بود. از این رو، شاعر با آگاه کردن مردم نسبت به واقعیت‌های موجود بغداد و بیان اوضاع نابسامان آن می‌کوشد تا از یک سو به قدرت استعمارگران، سیاستمداران، مزدوران جلاد و خائنان وطن فروش پایان دهد و از سوی دیگر بغداد دوباره آن فرهنگ غنی گذشته‌اش را بدست آورد:

بغدادُ... ثوری / بغدادُ... یا بلده النُورِ / وأفقت من نومی علی دنیا یموجُ بها شعوری / دنیا الإباء / دنیا الحضارة والجلال / دنیا الصلابة، والفضال / دنیا یطلُّ نداؤها الجباریهةً بالعتاة / بینی (السلاجقة) القساء / وبكل مسفوح الضمیر من مثل (نوری) / إنا... هنا ... إنا عمالقة الدهور / وكسوف نحطم كل نیر / وكسوف نقذف هذه الأغلال فی نرق السعیر / فلیحتدم غضب (الغزاة)... رهط السماسیره الجناة / ولیجعلوا من أرضنا السمعاء مقبرة كبریة / ولینعموا. منابع البترول والنفت الغزیره / ولیقذفوا قوت الجماهير الفقیره / لقم السماسیره (الغزاة) / لینفقوا فی (لندن) الرعاء فی باریس ما جمع الغراء / ولیمنعوا عن شعینا عن أرضنا إشعاع النور / فلكسوف تبقي أرضنا... أرض الأباه / بغدادُ یا بلده النُورِ / أفدیک!... یا بلده المعالی / أفدیک من سجن كبری للمجرمین لكل طاغیه حقییر (علوش، ۲۰۱۲: ۸۰).

(بغداد برخیز و قیام کن. بغداد، ای کشور عقاب‌ها. از خوابم بیدار شدم به خاطر دنیایی که احساساتم از آن به خروش می‌آید. دنیای بیزاری. دنیای تمدن و شکوه. دنیای سختی و مبارزه. دنیایی که صدای ستمگرش باقی می‌ماند. به متکبران و فرزندان سلجوقیان سنگدل و به هر بی‌وجدانی مانند نوری سعید پاشا لبخند می‌زند. همانا ما اینجا هستیم. همانا ما غول‌های دوره‌ها هستیم. هر یوغی را نابود و ویران خواهیم کرد. و این غل و زنجیرها را در شعله آتش پرت خواهیم کرد. پس باید خشم متجاوزان و گروه دلانان جنایتکار شعله‌ور شود. و آنها باید از سرزمین بخشنده ما گورستان بزرگی بسازند و باید از منابع فراوان بهره ببرند. و باید غذای مردم‌های فقیر را در دهان دلانان

متجاوز و افراد به درد نخور پست بنوازند. و باید آنچه را که برهنه‌ها جمع کردند در راه لندن سبکسر و پاریس پرداخت کنند. باید تابش نور را از ملتمان و از سرزمینمان بازدارند. بنابراین، سرزمینمان، سرزمین متمردان و سرزمین قهرمانان بزرگ باقی خواهد ماند. بغداد ای کشور عقاب‌ها. تورا آزاد می‌کنم، ای کشور ارجمند. تو را آزاد می‌کنم از زندان بزرگی که متعلق به جنایتکاران و هر ظالم و ستمگر پست و حقیری است).

علوش در این شعر با به تصویر کشیدن گذشته بغداد و افول آن در اکنون و تقابلش با قدرت‌های دنیای امروز که شکوه و عظمتش را ربودند و منابعش را به یغما بردند و روز به روز بر قدرت خود افزودند، بر آن است تا مخاطب خود را به اندیشه وا دارد و با آوردن جملاتی همچون «لِيَجْعَلُوا مِنْ أَرْضِنَا السَّمْحَاءَ مَقْبَرَةً كَبِيرَةً» و «لِيَنْعَمُوا بِمَنَابِعِ الْبَتْرُولِ وَالنَّفْطِ الْعَزِيرَةِ» و «لِيَقْدِفُوا قُوَّةَ الْجَمَاهِيرِ الْفَقِيرَةِ» و «وَلِيَمْنَعُوا عَن شَعْبِنَا عَن أَرْضِنَا إِشْعَاعَ النُّورِ» می‌کوشد بر روان او تأثیر بگذارد و عواطفش را تحریک کند تا هویتش را به یاد آورد و با ذکر چند بارل «أَرْضِنَا» بر آن است که این حس را در مردم عراق بیدار کند که صاحب و مالک سرزمینشان هستند نه دشمنی که اکنون خود را در این آب و خاک ذی نفع می‌داند. در واقع، شاعر با بیانی نوستالژیک به یادآوری شهری می‌پردازد که از لحاظ مفاهیم معنوی و مادی تمدنی برتر و ایده‌آل به شمار می‌رفت. او با یادآوری دوران طلایی عراق در واژه‌های «بلد النور» و «بلد المعالی» می‌کوشد سبب تهییج و تحریک مخاطب خویش گردد و در مردم روح پایداری و مقاومت در برابر فرصت‌طلبی کشورهای غربی از جمله فرانسه و انگلیس که به دنیال غارت ذخایر کشورشان و دیگر کشورهای عربی هستند، زنده کند تا بغداد خفقان‌زده که اکنون نمادی از «سرکوب و سرخوردگی، سکوت و استبداد، فقر و عقب‌ماندگی و خودباختگی» شده است، دوباره به مجد و شرف گذشته‌اش باز گردد. شاعر در این تقابل به جنگ‌خیز بودن مکان‌های عربی و شرایط ناخوشایند آن‌ها اشاره می‌کند و توحش مکان‌های غربی نسبت به مکان‌های عربی را بیان می‌کند. آمریکا یکی از کشورهایی است که در قرن گذشته و حاضر به حمایت از اشغال فلسطین برخاسته و با کمک‌های تسلیحاتی و نظامی خود به رژیم صهیونیستی سبب کشتار مردم بی‌دفاع فلسطین گشته است. بدین ترتیب، نام آمریکا با استعمارگری گره خورده است و مصیبت‌ها و ویرانی‌های بسیاری را برای مکان‌های عربی به بار آورده است. وی در شعری که به مناسبت سالگرد انتفاضه سروده بود، از نگاه منفی خویش به غرب و پایان نیافتن نبرد این سرزمین‌ها علیه آمریکا سخن گفت و چنین بیان کرد که این کشور درصدد تثبیت موقعیت فرودستی مکان‌های عربی به منظور شکل دادن به موقعیت برتر خود است. وی بر این موضوع تأکید کرد که امت‌های فقیر بسیاری در غلّ و زنجیر استعمار به سر می‌برند درحالی که آمریکا همچنان به عنوان ابر قدرت و غول جهان است اما ما به واسطه قهرمانان و مبارزان و جنگجویانمان، این غول را از میان خواهیم برد و سبب رهایی و آزادی آنها خواهیم شد:

لَمْ يَنْتَهِ النَّضَالُ بَعْدَ / لَمْ تَنْتَهِ الْمَسِيرَةُ / وَمَا تَزَالُ أَلْفُ جَوْلَةٍ تَنْتَظِرُ الْأَبْطَالَ / مِنْ أَجْلِ أَنْ يُسَحِّقَ رَأْسُ الْغُولِ فِي نِيُورِك / لَمْ يَنْتَهِ النَّضَالُ بَعْدَ / لَمْ تَنْتَهِ الْمَسِيرَةُ / فَمَا تَزَالُ أَلْفُ أُمَّةٍ فَاقِيرَةٍ / تَرْزُخُ تَحْتَ وَطْأَةِ الْأَغْلَالِ / وَمَا يَزَالُ الْغُولُ فِي نِيُورِك سَيِّدًا وَمَلِكًا / وَمَا تَزَالُ فِي بِلَادِ الْجُوعِ وَالْخَيْرَاتِ أَلْفُ طُعْمَةٍ أَجِيرَةٍ / وَنَحْنُ مَا نَزَالُ يَا رِفَاقُ فِي بَدَايَةِ الْمَسِيرَةِ / نَزْرَعُ فِي تُرَابِنَا الْأَلْغَامَ وَالْمُقَاتِلِينَ وَالْأَشْبَالَ / لَمْ يَنْتَهِ النَّضَالُ بَعْدَ / لَمْ تَنْتَهِ الْمَسِيرَةُ / وَمَا تَزَالُ أَلْفُ جَوْلَةٍ كَبِيرَةٍ / تَنْتَظِرُ الْأَبْطَالَ... (علوش، ۲۰۱۲: ۳۰۸-۳۰۷).

(مبارزه هنوز تمام نشده است. این راه تمام نشده است. و هنوز هزار مأموریت و سفر در انتظار قهرمانان است تا سر غول در نیویورک در هم شکسته شود. مبارزه هنوز تمام نشده است. این راه تمام نشده است. و هنوز هزار ملت فقیر وجود دارد که زیر سنگینی قیدها می‌پیچند و غول در نیویورک همچنان ارباب و پادشاه است و هنوز هزار گروهک اجیر و دست‌نشانده در سرزمین گرسنگی و خوبی‌ها وجود دارد.

و ای دوستان ما هنوز در شروع راه هستیم و در خاک خود مین‌ها و جنگجویان (مبارزان) و شیران (شجاعان) را می‌کاریم. مبارزه هنوز تمام نشده است. این راه تمام نشده است. و هنوز هزار مأموریت و سفر بزرگ در انتظار قهرمانان است.

وی در این مقطع آن هنگام که می‌گوید «فَمَا تَزَالُ أَلْفُ أُمَّةٍ فَقِيرَةٌ/ تَرْزُخُ تَحْتَ وَطْأَةِ الْأَغْلَالِ/ وَمَا يَزَالُ الْغَوْلُ فِي نِيُورِكِ سِيدًا وَمَلِكًا/ وَمَا تَزَالُ فِي بِلَادِ الْجُوعِ وَالْخَيْرَاتِ أَلْفُ طُغْمَةٍ أُجِيرَةٌ» افزون بر اینکه اوضاع نابسامان ملت عرب و شرایط تلخ و دردناک آنها را بیان کند، با همراه کردن غول در کنار نیویورک بر آبر قدرت بودن این کشور در جهان اشاره می‌کند، ابرقدرتی که ندای صلح و آرامش ملل را سر می‌دهد اما در پی سوء استفاده از آنها بر می‌آید. از این رو، نیویورک به‌عنوان کشوری کاذب و دروغگو در شعر علوش به شمار می‌رود. او با ذکر واژگانی چون «النضال، الأبطال، الألغام، المقاتلين، الأشبال» بر لزوم مبارزه تأکید می‌کند تا این ملت‌های در بند امپریالیسم آمریکا نجات یابند. و استفاده از حرف جزم «لم» و تکرار ۶ باره که در دو جمله «لَمْ يَنْتَهِ النَّضَالُ بَعْدَ» و «لَمْ تَنْتَهِ الْمَسِيرَةُ» عنوان شده است از قطعیت راه این مکان‌ها که مکان‌های عربی بخش گسترده آن را تشکیل می‌دهد، در قبال غرب سخن می‌گوید. علوش، تقابل میان کشورهای عربی و غربی را بیشتر از جنبه عقب‌افتادگی کشورهای عربی و غارت این سرزمین‌ها و به دنبال آن پیشرفت و ترقی کشورهای استعمارگر مورد بررسی قرار می‌دهد. به عبارت دیگر در شعر او، کشورهای غربی، فرصت‌طلب، چپاول‌گر و در صدد تسلط بر کشورهای عربی (شرق) هستند و همواره بر آن است مقصد و مقصود ناپسندشان را به آنها یادآوری کند:

يَا أَيُّهَا الْمُسْتَعْمَرُونَ رَوَيْدُكُمْ سَاءَ سِيَّاسَتُكُمْ وَسَاءَ الْمَقْصَدُ (علوش، ۲۰۱۲: ۸۷).

(ای استعمارگران درنگ کنید. سیاست (خط مشی) و هدف و مقصد شما بد است).

و در شعری پیرامون شیوه زندگی و اوضاع سرزمینش نسبت به دیگر مکان‌ها چنین می‌گوید:

الشَّمْسُ فِي بِلَادِكُمْ تَسْطَعُ وَالْأَشْجَارُ / تَزْخَرُ بِالثَّمْرِ / فَالِدَفْءُ لِلْجَمِيعِ / وَالشَّمْسُ فِي بِلَادِنَا تَسْطَعُ وَالْأَشْجَارُ / تَزْخَرُ بِالثَّمْرِ / لَكِنَّا نَمُوتُ فِي الصَّقِيعِ / وَنَأْكُلُ الْحَجَرَ / بِلَادِنَا / مَتَى تَكُونُ الشَّمْسُ وَالْأَشْجَارُ لِلْجَمِيعِ؟ (همان: ۲۴۲).

(خورشید در کشور شما می‌تابد و درختان پر از میوه هستند و گرما برای همه است. و خورشید در کشور ما می‌تابد و درختان پر از میوه هستند. اما ما در سرما می‌خوبانیم و سنگ می‌خوریم. ای کشور ما کی خورشید و درختان پرثمر برای همه است؟).

این تصویر متقابل و دوگانه توصیف چیزی است که بر فلسطین و به طور گسترده‌تر وطن عربی جاری است که نمود آن را در واژه‌هایی چون «بلادکم و بلادنا» و «الدفء للجمیع و نموت فی الصقیع» و «متی تکون الشمس و الأشجار للجمیع؟» می‌بینیم که به شکایت از این تبعیض پرداخته و مخاطب خویش را به غارت سرزمینش توسط دشمن اشغالگر آگاه می‌کند و با عبارت استفهامی «متی تکون الشمس و الأشجار للجمیع؟» و آرزوی به پایان رسیدن این بی‌عدالتی را که دیرزمانی است به طول انجامیده (استبطاء)، دارد. بنابر آنچه گفته شد، در این نوع از تقابل شاعر به بیان تشابه سرزمین‌های عربی می‌پردازد که همگی تحت سیطره، نفوذ و دخالت مکان‌های غربی هستند و با ذکر مکان‌های عربی و رویارویی آن با مکان‌های غربی می‌کوشد تعلق به وطن، حس آگاهی نسبت به هویت و تلاش برای ساختن مکان مطلوب و مدینه فاضله را در ساکنان وطن عربی احیا کند. به طور کلی، در تقابل مکان‌های عربی - غربی در شعر علوش شاهد بیان موضوعات زیر هستیم:

مکان های عربی	مکان های غربی
از لحاظ فرهنگی این مکان‌ها، متمماتن و دارای فرهنگی اصیل و متعالی‌اند اما بیگانگان با مداخله-گری‌هایشان و ایجاد جنگ و توحش در صدد	این مکان‌ها از لحاظ فرهنگی می‌کوشند خود را نسبت به مکان‌های عربی و شرقی، عقل-گرا و متممندان نشان دهند.

مکان‌هایی پیشرفته و دارای رشد چشم‌گیر اقتصادی هستند. ساکنانشان در رفاه نسبی به سر می‌برند که چپاول ثروت کشورهای عربی (شرق) نقش مهمی را بر عهده دارد.	خداشده‌دارکردن فرهنگ و هویت عربی هستند تا این کشورها را منفعل، عقب‌افتاده و به دور از تمدن نشان دهند.
احساس خشم، تنفر و انزجار شاعر نوعی واکنش روانی-رفتاری او نسبت به این مکان‌ها است.	از لحاظ اقتصادی با وجود اینکه مکان‌های عربی منبع غنی ثروت به واسطه نفت هستند اما در فقر به سر می‌برند و از لحاظ اجتماعی، فقر، عقب‌ماندگی و فاصله طبقاتی در آنجا وجود داشت.
این مکان‌ها از لحاظ سیاسی به عنوان قدرت برتر جهان شناخته می‌شوند و منشأ مکر و حيله، تباهی و ویرانی به شمار می‌روند. دارای رهبرانی پلیدند که موجب کشته‌شدن انسان‌های فراوانی گشته‌اند. از این رو سرشار از روحیه خشونت و وحشی‌گری هستند.	از لحاظ سیاسی به واسطه مداخله‌گری مکان‌های غربی همچون آمریکا، فرانسه، انگلستان این مکان‌ها در آشوب، هرج و مرج و جنگ به سر می‌برند و به عنوان جوامعی استبدادزده شناخته می‌شوند.
	از لحاظ روانی احساس مثبت و تعلق شاعر نسبت به این مکان‌ها دیده می‌شود.
	از لحاظ سیاسی به واسطه مداخله‌گری مکان‌های غربی همچون آمریکا، فرانسه، انگلستان این مکان‌ها در آشوب، هرج و مرج و جنگ به سر می‌برند و به عنوان جوامعی استبدادزده شناخته می‌شوند.

۳-۴- وطن و تقابل آن با تبعید و حس غربت

این تقابل دوگانه مکانی در خود دو احساس متضاد تلخ و شیرین را جای می‌دهد که به سبب غربت و دوری از سرزمین با وجود عشق به آن پدید آمده است. وطن حقیقی به مکانی گفته می‌شود که بر روی نقشه ثبت می‌گردد و آدمی در آنجا متولد می‌شود، رشد و نمو می‌یابد و اقامت و سکنا می‌گزیند، به گونه‌ای که رشته‌های محبت و پیوندی درونی میان فرد با آن مکان پدید می‌آید؛ لذا، جدایی میان او و موطنش با واکنش‌هایی اندوهناک به ویژه در نزد شاعران، همراه است. آن هنگام که شاعر به اجبار یا به اختیار وطنش را ترک می‌کند و از آن دور می‌شود، در درون خود و در تخیلاتش با آن زندگی می‌کند و به واسطه قدرت تخیل می‌کوشد وطنش را به یاد آورد و به وسیله زبان و تصاویر متعدد، آن را بیان می‌کند؛ بدین ترتیب، حیات وطن در اعماق وجودش بیش از پیش ادامه می‌یابد و در آن ریشه می‌دواند (کحلوش، ۲۰۰۸: ۱۴۷). احساس اشتیاق به وطن و سخن از نقش حمایت‌گرانه آن در آثار علوش این شاعر در تبعید و غربت‌نشین بسیار دیده می‌شود، به گونه‌ای که بعد از ترک آن، وطن به مکانی خیالی همچون عالم رؤیا و معشوقی دست‌نیافتنی تبدیل می‌گردد و شوق وصالش و استقرار در آن، هر لحظه در وجودش فزونی می‌یابد. او عشق و علاقه و درد دوری از آن را به شیوه‌های مختلف برای مخاطب خویش بازگو می‌کند:

أنا عاشقٌ / وَطَنِي راحِلٌ / وَأنا راحِلٌ / أَبغية وَدُونِي العَواصِفُ (علوش، ۲۰۱۲، ۳۹۱).

(من عاشق هستم. وطنم رفته است و من رفته‌ام در حالی او را می‌جویم و در برابرم تندبادهاست).

کارکرد واژه «وطنی» که متشکل از وطن + ی می‌باشد، حس مالکیت، هویت و عاطفه شاعر را به مخاطب القا می‌کند، عاطفه‌ای که توأم با رنج جدایی و احساس دلتنگی است. تکرار این واژه در شعر علوش ۲۴ بار بوده است که غالباً با قطب متضاد آن یعنی غربت و تبعید عنوان شده است. تبعید و هجران برای علوش هم مایه غربت روحی و هم غربت مکانی گشت، زیرا وجودش در وجود وطن خلاصه می‌شود و او وجود و هویت خویش را می‌جوید، هویتی که پنهان‌شده در واژه «وطن» است و آن هنگام که وطن خویش را از دست رفته می‌بیند، چه در واقعیت و چه در خیال، پیوسته با خود تکرار می‌کند که هویت و زندگی‌اش از دست رفته و نابود شده است. او با وجود اینکه در وطن عربی می‌زیست ولی خود را غریب و تنها احساس می‌کرد. یاد وطن یک دم او را راحت و آسوده نمی‌گذاشت و پیوسته برای فراقش اشک می‌ریخت و حسرت دیدار

وطنی را در دل داشت که دربرگیرنده خون، کشتار، قتل و جنایت شده بود. او نام وطن را فریاد می‌زند و از بی‌خانمانی، سرگردانی و آوارگی و درد و رنجی که در غربت متحمل می‌شود، زبان به شکوه و گلایه می‌گشاید:

آه یا وطنی / أنت مُتَّسِعٌ لِلْمُحِيطَاتِ وَالْبِيدِ / مُتَّسِعٌ لِلدَّمَاءِ وَمَتَّسِعٌ لِلْمَسَانِقِ / وَأَنَادُ وَنَمَاوِطِنٍ / دَوْنَمَا سَكَنٍ / وَالْمَمَالِكُ لَا يَقْبَلُونَ
رَحِيلِي / وَلَا يَقْبَلُونَ بَقَائِي / وَأَنَا رَاحِلٌ قَائِمٌ / طَالِباً وَطَنِي / مُطْلَقاً شَجْنِي / شَاهِراً فِي وَجْهِ الْمَمَالِكِ حَبْنِي (همان: ۳۸۲).

(آه ای وطنم، تو جایی برای اقیانوس‌ها و صحراها هستی. تو جایی برای خون‌ها هستی. تو جایی برای چوبه‌های دار و سکوی اعدام هستی و من بدون وطن و بدون خانه هستم. و کشورها مهاجرتم را نمی‌پذیرند و ماندنم را قبول نمی‌کنند. و من همواره مسافر و عازم هستم، درحالی که وطنم را می‌جویم و غم و اندوهم را بیان می‌کنم و در برابر کشورها عشقم را اعلان می‌کنم).

اضطراب، غربت درونی و از خودبیگانگی یعنی نداشتن بیش عمیق نسبت به خود و رابطه خویش با مکان در این شعر به وضوح دیده می‌شود. غربت واژه‌ای است که دارای بعد منفی است و شاعر این بحران روحی حاصل از فراق، ناامنی و بی‌پناهی را درجملاتی مانند «أنا دونماوطن/دونماسکن/الممالک لایقبلون بقائی/أنا راحل قائم، طالباً وطنی» بیان می‌کند و تقابل این واژگان با ذکر «یا وطنی» حس بی‌مکانی و درد دوری از وطن را به مخاطب نشان می‌دهد. او در این شعر علاوه بر غربت مکانی، غربت روحی خویش را نیز آشکار می‌کند و از واژه‌هایی چون «شجنی» و «حبنی» بهره گرفته است و خواننده خویش را در احساس غربتش شریک می‌گرداند. در واقع، علوش تنها جسمش در غربت به سر می‌برد اما ذهن و فکرش همواره به یاد وطن و سرزمینش است، گویی او روحش را در آن سرزمین جا گذاشته است. «عزالدین المناصره» شاعر مکان در این باره چنین می‌گوید: «بدون شک مکان جزئی از ما و تاریخ ما و درون ماست که به راحتی به عمق ما وارد می‌شود و ما نیز بدون هیچ مانعی در آن وارد می‌شویم. هر جا و هر زمان که بخواهیم چه در زندان چه در مسافرخانه می‌توانیم آن را فرا بخوانیم و این مکان همراه ما و در وطنی غیر از وطن اصلی خودمان نیز خواهد آمد» (نجمی، ۱۹۹۴: ۱۶۰).

علوش از آن‌جا که مبارزی سیاسی و انقلابی بود، علاوه بر تبعید اجباری از وطن، چندین بار از کشورهای مختلف عربی از جمله کویت و لبنان رانده شده بود و در قصائدی نیز به فرمان خروجش از این کشورها اشاره می‌کند. تبعید پدیده‌ای تاریخی است که در اثر نابسامانی اوضاع اجتماعی و سیاسی در جوامع بشری شکل می‌گیرد و در طول تاریخ، گریبان‌گیر بسیاری از افرادی که با هدف خیزش و انقلاب علیه استبداد و استعمار به پا خاسته اند، شده است (غیبی، حسینی توانا، ۱۳۹۷: ۱۲۸). به موجب تبعید، شخص به مکانی دیگر فرستاده می‌شود و این دور افتادن از وطن برای شخص تبعیدشده ناخوشایند و دشوار است به گونه‌ای که در خود احساس بیگانه بودن و تنها بودن را دارد. زندگی در تبعید نوعی «بودن گسسته» است، زیرا انسان‌های تبعیدی از ریشه، زمین و گذشته خود جدا شده‌اند و آنها نیاز اضطراری به بازسازی زندگی درهم شکسته و هویت خدشه‌دارشان دارند (رضایی، اسدی مجد، ۱۴۰۱: ۲۸۲). این شاعر فلسطینی رنج تبعید و طرد شدن از سرزمین‌ها را با واژگانی سوزناک در خطاب به سرزمینش که از آن نیز رانده شده بود، بیان می‌کند و از خشمی که در درونش به سبب ظلم و ستم شعله می‌کشید، سخن می‌گوید. تبعید روحی و جسمی و دور افتادن از همه جا، آن‌چنان او را آزرده ساخته است که زبان به شکایت و گلایه برای وطنش گشوده است:

یا وَطَنِي / أَنَا الْمَنْفِيُّ وَالْمَطْرُودُ عَبْرَ شَوَارِعِ الْمُدُنِ / أَنَا الْوَهَّاجُ فِي الظُّلْمَاءِ / وَحَادِي الْعَيْسِ فِي الصَّحْرَاءِ / أَنَا الْمَنْفِيُّ
وَالْمَطْرُودُ وَالْمَطْعُونُ / أَنَا الْمَسْكُونُ / بَقِيضِ النَّارِ وَالْأَنْوَاءِ (علوش، ۲۰۱۲: ۳۴۵).

(ای وطنم. من تبعیدی و رانده شده از عبور در خیابان‌های شهرها هستم. من در تاریکی شعله آتشم. و در صحرا برای شتران آواز می‌خوانم. من تبعیدی و رانده شده هستم. من در موجی از آتش و طوفان ساکنم).

شروع شعر با واژه «یا وطنی» و ادامه دادن آن با استفاده از کلماتی که در قطب مخالف با وطن قرار دارند مانند: «منفی، مطرود، مطعون، صحراء» بر بی‌مکانی و آشفتگی ذهنی شاعر و روح ناامید او از قرار گرفتن در یک شرایط مکانی تحمیل شده و اجباری دلالت دارد و حضور وسیع مصوت‌های بلند در واژگانی که بیان‌گر تبعید هستند، شدت اندوه و فریاد شاعر است (سیدی، حاجی رجبی، ۱۳۹۴: ۴۰) فریادی که توأم با عجز و ناتوانی در برابر شرایط طاقت‌فرساست و تکرار چندباره ضمیر «أنا» به همراه واژگان دلالت‌کننده بر مکان نیز تأکیدی بر ناآرامی و اضطراب درونی شاعر و فشار و درماندگی ناشی از آوارگی‌اش در کشورهای مختلف است. بدین ترتیب، تک تک کلمات عنوان شده به ویژه ذکر دو واژه متضاد وطن / تبعید به فهم معنای نهفته در متن و احساس درونی شاعر کمک می‌کند. اشاره به این نکته ضروری است که نگاه علوش به مقوله وطن، کشور و تبعید یک نگاه حقیقی و به دور از هرگونه اغراق و بزرگ‌نمایی است.

۴-۴- تقابل مکانی میان هنا و هناک (اینجا و آنجا)

جدال میان «هنا» و «هناک» از دیگر تقابل‌های مکانی موجود در شعر علوش برشمرده می‌شود که به دو احساس متضاد مثبت و منفی نسبت به دو مکان متفاوت که یکی با گذشته و دیگری با حال در ارتباط است، اختصاص دارد. این احساس دیالکتیکی در اثر جدایی از مکان محبوب و انتقال به مکانی دیگر که امنیت، آرامش و شادی را برای فرد به ارمغان نمی‌آورد، ایجاد می‌شود و دربردارنده چگونگی سازگاری روحی و روانی فرد نسبت به دو مکان است که این موضوع در جوامع دور از وطن بسیار مشهود است. ویژگی متمایز «دیاسپورا» یا پراکندگی و آوارگی جمعی و قومی از سرزمین مادری با سایر نقل مکان‌ها، تمایل به بازگشت، تعهد و حمایت مستمر از سرزمین مادری و پیوند انکارناپذیر با آن است که حسن تعلق و هویت جمعی را بازگو می‌کند (حاتمی، ۱۳۹۶: ۶۸). در ذات دیاسپورا تناقضی نهفته است، «سکنا گزیدن در اینجا و حفظ ارتباط و همبستگی با آنجا» (درزی‌نژاد، برادران جمیلی، ۱۳۹۶: ۱۷۱) که در نزد علوش تقابل میان این دو مکان دیده می‌شود:

أرضی هنا وهناک ما برحت فی شوقها للروح والبدن (علوش، ۲۰۱۲: ۱۰۶).

(سرزمین من اینجااست و شوق و حسرت آنجا همواره برای روح و جسم وجود دارد).

«اینجا» مکانی واقعی و عینی است که تنها جسم شاعر در آن حضور دارد اما «آنجا» مکانی است که فکر، روح و حواسش را به تسخیر خویش گرفته است؛ چرا که هویتش بدان جا باز میگردد و یادآوری خاطرات و بازآفرینی تصاویر آن مکان، التیام‌بخش دردهای اوست. حضور این دوگانگی مکانی در شعرش بر بُعد وجودشناسانه و هویتی تأکید می‌کند و مفاهیمی چون وطن / تبعید، هویت / بی‌هویتی را دربردارد.

اگرچه اردن اولین کشوری بود که شاعر به آن مهاجرت کرد اما به سبب همسایگی با فلسطین، رنج غربت او را دربرنگرفت اما بعد از مهاجرت به کویت، احساس غربت در شهر، کوچه و خیابان‌هایش او را چنان فرا گرفته بود که در جستجوی آرامش و وطنش فلسطین بود. او رنج تنهایی را در شعر «الغریب» با واژه‌هایی چون «مخیفه» و «قاسیه» برای مخاطب خویش بیان می‌کند و چنین می‌سراید:

أنا هنا / أحسُّ أنني غریبٌ / وأنَّ غُربتی مُخیفَةٌ وقاسیةٌ / فكلُّ ما أبصره غریبٌ / حتَّى القَمیصِ والحِذاءِ.. والرؤی الَّتی تمرُّ بی فی وضح النَّهار / أنا غریبٌ منذُ نزلتُ هذه المَدینة / وطفئتُ فی شوارعِ الرَّحَابِ والأزقةِ المَهِینةِ / أبحثُ عن حُبٍّ عن رفءٍ وعن سَکینةٍ / أنا غریبٌ / وراشد غریبٌ / غُربتنا وموتنا / وربعنا من العَدِّ القَرِیبِ / وإن یکن هناک / أو کنتُ ها هنا / لأننا نعیش فی متاهة الإنتظار (همان: ۱۷۱-۱۷۰).

(من در اینجا احساس می‌کنم که غریب و تنها هستم و غربت و تنهایی من ترسناک و سخت است. و هر آنچه را که می‌بینم غریبه است حتی پیراهن و کفش و اندیشه‌هایی که در روشنایی روز از ذهن من عبور می‌کند. من از زمانی که در این شهر ساکن شدم احساس غربت و تنهایی می‌کنم و در خیابان‌های وسیع و گسترده و کوچه‌های باریکش پرسه می‌زنم و عشق، آسایش و آرامش را می‌جویم. من غریبم و راهنمای هر شخص غریبی هستم. غربتمان و مرگمان و ترسمان از فردای نزدیک است حتی اگر آنجا باشد یا اینجا باشیم. زیرا ما دریچ و خم انتظار زندگی می‌کنیم).

این شعر دربردارندهٔ مرارت و تلخی است. حس غربت و انتظار توأم با ناامیدی ورها نشدن از متعلقات گذشته در این شعر به وضوح دیده می‌شود. شروع شعر با واژه «هنا» و همراه شدنش با جمله «أحسُّ أُنَّی غریب» تأکیدی بر این سخن است که شاعر در این مکان احساس آرامش نمی‌کند و اضطراب و نگرانی بر او غالب گشته و خود را بی‌هویت می‌یابد. به طور کلی، همزیستی انسان با مکان یا ناسازگاری با آن، برای هر نوع تصوّر یا توجّه و شکل هنری، پیشینهٔ ذهنی ایجاد می‌کند، زیرا معانی و دلالت‌های هنری زیادی به همراه دارد و چیزی که سبب حسّ اغتراب از این مکان می‌شود، این است که فرد با هر چه در اطراف اوست، از چهره، زبان، افعال و عادات بیگانه باشد. لذا، شوق به وطن در وجود او ریشه می‌دواند و زندگی را به کامش تلخ می‌کند (عقاق، ۲۰۰۱: ۲۶۸). اسم اشارهٔ مکانی «هنا» نیز تأییدکنندهٔ همین موضوع است که شاعر با وجود اینکه در خاک کشوری موجودیت دارد اما حسّ بیگانگی، دیگر بودن، عدم تعلق خاطر و دل بستگی بر او مستولی شد از این رو جویای وطن خویش که دربردارندهٔ هویت مثبت، آرامش و گرما و خوشبختی است، می‌باشد. در حقیقت شاعر در تبعید و مهاجر دائماً در حرکت میان سرزمین میزبان و سرزمین مادری خویش است و این درگیری، مدام ذهن او را به خود مشغول کرده است و در نهایت پیروزی از آن سرزمینی است که در آن ساکن است؛ یعنی همان مکان غربت و تبعید که سرشار از رنج و عذاب و بحران روحی است. زیرا استحضار مکان گذشته فقط در حافظهٔ شخص معنا دارد، در حالی که مکان فعلی که با چشم دیده می‌شود و در آن حضور فیزیکی دارد، تأثیرگذاری اش بیشتر از مکان در حافظه است (کحلوش، ۲۰۰۸، ۷۱). همچنین دو واژه «غریب» و «غربة» که دارای یک ریشه مشترک هستند و جناس اشتقاقی را پدید آورده‌اند، علاوه بر اینکه تکرار حروف سبب زیبایی کلام و آهنگین شدن آن می‌گردد و هارمونی خاصی را ایجاد می‌کند، به پویایی ذهن مخاطب و واداشتن وی به اندیشه و تأمل و تمرکز بیشتر دربارهٔ مقصود گوینده و القای دقیق معنا کمک می‌کند که بر رنج و اندوه حاصل از فراق و دوری از سرزمینش و منفی جلوه دادن مکان فعلی اش (غربت) اشاره دارد. تکرار کلمهٔ «غریب» و نیز حضور جناس که گونه‌ای از تکرار است موقعیت مکانی شاعر را توصیف می‌کند و بر آشفتگی ذهنی او و القای حالات درونی اش دلالت دارد. شایان ذکر است که شاعر آن هنگام که از مکان گذشته و یا حال خود سخن می‌گوید، برای عینیت بخشیدن عواطف خویش به مخاطب، مداوم از ضمیر اول شخص (متصل و منفصل) استفاده می‌کند تا خواننده عمق رنج و درد او را درک کند که این امر متناسب با فضای اثر می‌باشد و نحوهٔ برخورد شاعر با حادثه را در موقعیت‌های زمانی و مکانی مختلف بیان می‌کند؛ علاوه بر آن، موجب انسجام اشعارش می‌گردد و بر موسیقی درونی آن، تکرار ضمیر می‌افزاید.

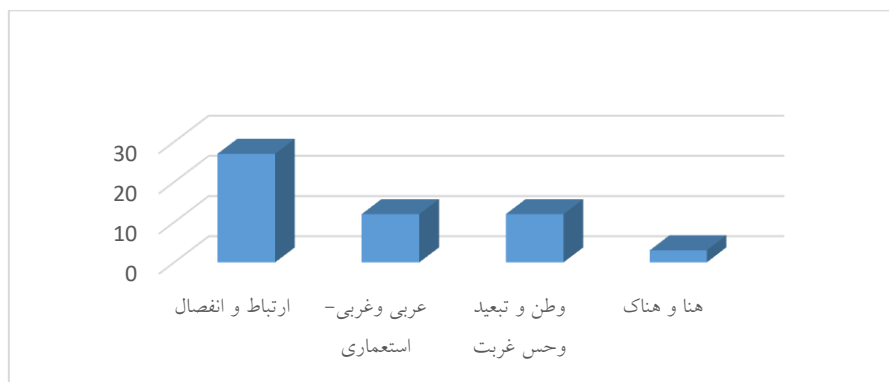
و گاه واژه «هنا» که دلالت بر مکان غریب دارد برای علّوش به منزلهٔ مکان مانوس به شمار می‌رود. آن هنگام که حکم از اخراج شاعر از کشور لبنان صادر می‌شود، نقض حکم صادق بر واژه «هنا» و بیان حس الفت و محبت او نسبت به مکان مشاهده می‌شود:

لَنْ تُخْرَجُونَا مِنْ هُنَا / فَمَا هُنَا لَنَا جُذُورٌ / تَغْلَغَلَتْ فِي الرَّمْلِ وَالتُّرَابِ وَالصُّخُورِ (علوش، ۲۰۱۲: ۲۷۳).

(هرگز ما را از اینجا بیرون نخواهید کرد. برای ما در اینجا ریشه‌هایی وجود دارد که در شن و خاک و سنگ‌ها نفوذ کرده است).

به گونه‌ای شاعر با استفاده از این واژه به مخاطب حسّ غربت آمیخته با تعلق و انس را بیان می‌کند.

نمودار زیر بیانگر بسامد حضور هریک از این تقابل های دوگانه مکانی در شعر علوش است:

تقابل هایی نظیر «ارتباط و انفصال»، «وطن و تبعید و حس غربت»، «هنا و هناک» حاصل توجه شاعر به مکان گذشته و مکان حال خویش بوده است که با غم درونی او به دلیل جدایی از سرزمین، خانه و خانواده و آوارگی همراه گشته است.

۵- نتیجه

مکان در شعر علوش نقش محوری را عهده دار است. رنج غربت مکانی، آشفتگی اوضاع سیاسی فلسطین و سرزمین های عربی درگیر جنگ از جمله عوامل مهم توجه شاعر به فراخوانی عنصر مکان در اشعارش محسوب می شود. امروزه یکی از شیوه های بررسی مکان، روش «تقابل یا دوگانگی مکان» است که به کشف روابط حاکم میان مکان ها و بیان تفاوت های آن ها می پردازد. علوش در اشعارش گاه برای بیان احساسات درونی خویش و انتقال افکار و اعتقاداتش که تا حد زیادی رنگ سیاسی داشت از دوگانه های مکانی مدد جست. حضور این دوگانه های مکانی به انسجام بخشی و فرم دهی زیباشناسانه اشعار و خلق تصاویر ملموس و باورپذیر کمک کرده است و عامل نفوذ کلام و انتقال مضامین و مفاهیم در اذهان شده است. مهم ترین دوگانه های به کاررفته در شعرش عبارتند از: ارتباط و تقابل آن با جدایی و انفصال، مکان های عربی و تقابل آن با مکان های غربی - استعماری، وطن و تقابل آن با تبعید و حس غربت، اینجا و تقابل آن با آنجا، است. الف) دوگانگی ارتباط و انفصال تعلق خاطر شاعر را نسبت به روستایش بیرزیت و خانه کودکی اش بیان می کند. این دو مکان برای او مکان هایی گرم، صمیمی، امن و سرشار از شادی و آرامش است. در برابر مکان ارتباط، مکان انفصال قرار دارد و این مکان یادآور غربت، سردی و جدایی است و شاعر همواره با اندوه و حسرت در مکان انفصال به مکان ارتباط اشاره می کند. ب) در دوگانگی مکان های عربی با غربی - استعماری شاهد دیدگاه شاعر نسبت به دو مکان از لحاظ اقتصادی، فرهنگی، روانی و سیاسی هستیم. او در این تقابل به تبیین تأثیرات منفی مکان های غربی بر مکان عربی می پردازد. ج) دوگانگی وطن و تبعید بیانگر دو احساس مثبت و منفی شاعر است. وطن در نظر او در یک مکان جغرافیایی مشخص یعنی فلسطین و زادگاهش خلاصه می شود. او با وجود اینکه در وطن عربی می زیست اما خود را در تبعیدگاه و بی وطن احساس می کرد و این بیانگر حس تعلق وی به وطنش است. در این دوگانگی حس اندوه، خشم و نفرت با هم تنیده شده اند. د) دوگانگی هنا و هناک: اینجا) نشان دهنده سرزمین غربت و تبعید و هناک (آنجا) بیان کننده وطن و زادگاهش است. در برخی از اشعار علوش شاهد این دوگانگی مکانی هستیم که با عشق به وطن و اندوه غربت آمیخته شده است. هریک از این دوگانه ها مفاهیمی چون: هویت، استعمارستیزی و دغدغه مند بودن شاعر نسبت به وطن خویش و وطن عربی و تبیین احساس درونی حاصل از اغتراب مکانی که بخش بزرگی از اشعارش بدان اختصاص دارد را به ذهن تداعی می کند و شاعر با این شگرد توانست فضای شعرش را برای خواننده قابل تأمل کند. به طور کلی بخش اعظم به کارگیری تقابل ها در ارتباط با مکان گذشته و حال شاعر است که به شکل ارتباط و

انفصال، وطن و تبعید، هنا و هناک ظاهر شد که بیان‌گر عشق وی به مکان از دست‌رفته و عدم تعلق خاطر به مکان جدید است.

۶-منابع

- أبودیب، کمال، (۱۹۸۱)، جدلیه الخفاء والتجلی، بیروت: دارالعلم للملایین.
- باشلار، گاستون، (۱۹۸۴)، جمالیات المكان، ترجمه غالب هلسا، بغداد: دارالجاحظ للنشر.
- برتنس، هانس، (۱۳۸۴)، مبانی نظریه ادبی، ترجمه محمد رضا ابوالقاسمی، تهران: ماهی.
- حاتمی، محمدرضا، (۱۳۹۶)، «بازخوانش جغرافیایی از دیاسپورا»، فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، سال دهم، شماره ۳۷، صص ۶۵-۸۱.
- حافظ، صبری، (۱۹۸۴)، «مالک الحزین» الحدائث و التجسید المکانی للرؤیة الروائیة»، مجله الفصول، شماره ۴، صص ۱۷۹-۱۵۹.
- درزی نژاد، انسیه و لیلا برادران جمیلی، (۱۳۹۶)، «وطن به مثابه فضایی ترامکانی در گفتمان دیاسپورایی مهجا کهن»، مجله نقد زبان و ادبیات خارجی، شماره ۱۹، صص ۱۸۵-۱۶۹.
- رستم پور ملکی، رقیه و فاطمه شیرزاده، (۱۳۹۱)، «التقاط المکانی فی قصائد محمود درویش»، مجله دراسات فی اللغة العربیة و آدابها، شماره ۹، صص ۷۶-۵۳.
- رضایی، اعظم و فاضل اسدی مجد، (۱۴۰۱)، «بررسی دیدگاه هومی بابا و ادوارد سعید درباره هویت «درهم آمیخته» مهاجر و امکان مقاومت و عاملیت انسانی»، پژوهش ادبیات معاصر جهان، دوره ۲۷، شماره ۱، صص ۳۰۰-۲۷۴.
- سعید، ادوارد، (۱۳۹۰)، شرق شناسی، ترجمه لطفعلی خنجی، تهران: امیرکبیر.
- سلیمان، شاکر عبدالحمید، (۱۹۹۵)، «الوعی بالمکان ودلالاته فی قصص محمد العمری»، مجله الفصول، شماره ۴، صص ۲۶۳-۲۴۹.
- سوسور، فردینان دو، (۱۳۸۷)، دوره زبان‌شناسی عمومی، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس.
- سیدی، سید حسین و نفیسه حاجی رجبی، (۱۳۹۴)، «سبک شناسی آوایی دعای عرفه»، مطالعات اسلامی، علوم و قرآن حدیث، شماره ۹۵، صص ۴۷-۲۹.
- شریح، عصام، (۲۰۰۵)، ظواهرأسلوبیة فی شعر بدوی الجبل، دمشق: منشورات اتحاد الکتاب العرب.
- عقاق، قاده، (۲۰۰۱)، دلالة المدینة فی الخطاب الشعری المعاصر، دمشق: منشورات اتحاد الکتاب العرب.
- علوش، ناجی، (۲۰۱۲)، الأفعال الشعریة ناجی علوش، غزة: الاتحاد العام للأدباء الفلستینیین.
- غیبی، عبدالأحد و نسرین حسینی توانا، (۱۳۹۷)، «مفاهیم مشترک در شعر شاعران عراقی در تبعید (بررسی موردی یحیی سماوی و عدنان الصائغ)»، پژوهشنامه ادب غنایی سیستان و بلوچستان، شماره ۳۱، صص ۱۴۶-۱۲۷.
- قاسم، سیزا ویوری لوتمان و همکاران، (۱۹۸۸)، جمالیات المكان، چاپ دوم، بیروت: دار قرطبه.
- کحلوش، فتیحة، (۲۰۰۸)، بلاغة المكان، چاپ اول، بیروت: مؤسسه الانتشار العربی.
- کنعانی، ابراهیم، (۱۳۹۸)، «کارکرد گفتمانی مکان در «شب سهراب کشان» بیژن نجدی»، دو فصلنامه زبان و ادبیات فارسی، شماره ۸۶، صص ۱۷۷-۱۵۲.
- لوتمان، یوری، (۱۹۸۸)، مشکله المکان الفنی، ترجمه: سیزا قاسم، چاپ دوم، مغرب: دار البیضاء.
- نجمی، حسن، (۱۹۹۴)، شعریة الفضاء المتخیل والهویة فی الروایة العربیة، چاپ اول، بیروت: المركز الثقافی العربی.
- نعمان، خلف رشید، (۱۴۲۶)، الحزن فی شعر بدر شاکر السیاب، بیروت: دارالعربیة للموسوعات.
- وعداالله، لیدیا، (۲۰۰۵)، التناص المعرفی فی شعر عز الدین المناصره، چاپ اول، عمان: دار مجدلاوی.
- Guddon, J. A. (1999) Dictionary of literary terms, Fourth Edition, London: Penguin Books.